

KŘESŤANSTVÍ V AFRICE: TŘI FÁZE CHRISTIANIZACE A SPECIFIKA AFRICKÉ TEOLOGIE I SPIRITUALITY

ONDŘEJ HAVELKA

KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
CATHOLIC THEOLOGICAL FACULTY OF CHARLES UNIVERSITY
ondrej.havelka@ktf.cuni.cz

CHRISTIANITY IN AFRICA: THE THREE PHASES OF CHRISTIANIZATION AND THE SPECIFICS OF AFRICAN THEOLOGY AND SPIRITUALITY

Abstract: African Christianity stands on a solid tradition of two thousand years. According to statistics, it is the most widespread religion in contemporary Africa: about half of the continent's entire population professes it – in sub-Saharan Africa it is almost 60% of the population. However, this statement needs to be supplemented, clarified and the real reality of African Christianity – and religious life in general – presented. This is the content of this article. The main aim of the article is to look at the story of African Christianity in the basic outlines, to emphasize its specifics and to point out three – not two, as it is often abbreviated – phases of the continent's Christianization. Related to this is the clarification and explanation of the African specificity with regard to statistics. Another goal is to draw attention to selected unique syncretisms of Christianity and the original African religions – some within the boundaries of orthodoxy, but others outside them. The topic is elaborated by the method of own field research, which took place in Africa between 2001 and 2019 in a total length of three years, supported by a comparison of relevant literature.

Keywords: African Christianity, Christianization, African theology, Syncretism, Africa

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 3, Number of Article 5, p. 292 – 310.

DOI: 10.14712/12117617.92.3.5

Úvod

Křesťanství je podle statistik nejrozšířenějším náboženstvím v současné Africe: hlásí se k němu přibližně polovina celé populace kontinentu – v subsaharské Africe je to dokonce téměř 60% populace.¹ Dnes žije v Africe velmi přibližně 685 milionů křesťanů, což je největší množina křesťanů ze všech světových kontinentů a číslo – na rozdíl od Evropy – stále prudce stoupá.² Toto tvrzení je však nutné doplnit, upřesnit a skutečnou realitu afrického křesťanství – a náboženského života obecně – blíže představit. To je vlastní náplní tohoto článku.

¹ Srov. ROSS, Kenneth R. *Christianity in Sub-Saharan Africa*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017, s. 3–6.

² Srov. ZURLO, Gina A. African Christianity. *Gordon Conwell Theological Seminary*. (18.3.2020) [2022-2-20] <Gordon Conwell>

V regionech lze pozorovat značnou rozmanitost, a zatímco např. v Egyptě se křesťanství začalo šířit již v apoštolské době a má tam pevnou dvoutisíciletou tradici,³ v jiných oblastech Afriky je zvěstování vzkříšeného Krista teprve aktuálním jevem a stále existují i místa – byť nemnohá –, kam křesťanská misie doposud nedorazila. Christianizace Afriky bývá rozdělována na dvě velké fáze, kterým se budu blíže věnovat. Podle mého soudu formovaného třemi lety strávenými v Africe – ve všech jejích oblastech od severu až k jihu mezi lety 2001 až 2019⁴ –, by bylo přesnější hovořit o třech velkých fázích christianizace, neboť současná fáze, které jsme dnes svědky v rozvinutějších oblastech subsaharské Afriky, se svým přístupem – iniciovaným tzv. africkou teologií v reakci na kolonizačně misijní přístup Evropanů k Afričanům – od druhé fáze výrazně liší, podobně jako se druhá fáze lišila od té první. V článku představím argumentaci pro toto tvrzení.

Africké křesťanství stojí na tradici dvou tisíc let, vždyť Spasitel světa začal svůj lidský život útekem do Egypta (Mt 2,13–21), kde mu byla zajištěna bezpečnost a prvním egyptským biskupem se podle tradice o pouhé čtyři desetiletí později stal evangelista Marek.⁵ Afrika je s Kristem a jeho náboženstvím spjata od samého zlomu letopočtu, a jak víme, prastará země na řece Nil promluvila rovněž do staré smlouvy. Afrika dala světu plodné teologické myšlení a některé z největších církevních otců. V nitru kontinentu se také zrodily unikátní křesťanské synkretismy, z nichž ty nejzajímavější v článku představím. V Africe se zrodila tzv. africká křesťanská teologie a další zajímavá hnutí, která rovněž stručně představím. Na základě svého letitého výzkumu v Africe si dovoluji tvrdit, že Afrika nehraje ve světovém křesťanství okrajovou roli, ale naopak hraje již od apoštolských dob roli klíčovou a zdá se, že v dalších desetiletích může přebírat vůdčí postavení.

Hlavním cílem článku je nahlédnout v základních obrysech příběh afrického křesťanství, zdůraznit jeho specifika a poukázat na tři – nikoli dvě, jak se často zkratkovitě uvádí – fáze christianizace kontinentu. S tím souvisí rovněž upřesnění a vysvětlení afrického specifika vzhledem ke statistikám. Dalším cílem je upozornit na vybrané unikátní synkretismy křesťanství a původních afrických náboženství – některé v mezích pravověří, jiné však mimo ně. Téma zpracovávám metodou vlastního terénního výzkumu, podepřeného komparací relevantní literatury. Badatelským (a pracovním) pobytem v Africe jsem mezi lety 2001 až 2019 věnoval v souhrnu tři roky, z čehož bylo 12 měsíců věnováno západní Africe a studiu

³ Srov. např. publikaci věnující se tématu v celém svém rozsahu: GABRA, Gawdat. *Coptic Civilization: Two Thousand Years of Christianity in Egypt*. New York, Cairo: American University in Cairo Press, 2014, 338 s.

⁴ Srov. HAVELKA, Ondřej. *Náboženský šok: Religiózní otřesy v odlišných náboženstvích a kulturách, mezináboženský dialog a praktická religionistika poutnickou perspektívou*. Praha: Akbar, 2021, 306 s.

⁵ Srov. SENIOR, Donald P. *Encyclopedia of Early Christianity*. New York, London: Garland Publishing, 1998, s. 720.

tamějších synkretismů.⁶ V těchto téměř dvaceti letech jsem měl možnost vedle studia a pronikání do hloubi africké náboženské reality také nahlédnout vývoj afrického křesťanství a být svědkem přechodu z druhé do velmi odlišné třetí fáze christianizace Afriky.

I. První fáze christianizace: počátky křesťanství v Africe

Křesťanství je s Afrikou, konkrétně s Egyptem (ale rovněž s Nubií a Etiopií),⁷ spojeno mimořádně pevným poutem, vždyť Ježíš z Nazareta spolu s matkou a (adoptivním) otcem záhy po narození ze strachu před Herodem prchají do Egypta, patrně do židovské komunity sídlící na břehu Nilu, jak nás o tom informuje evangelista Matouš (Mt 2,13–21). Zatímco ve Starém zákoně vyvolený lid od Nilu prchá (Ex 12–15), Nový zákon naopak začíná úprkem k Nilu, kde je pro Spasitele světa bezpečno.⁸

I.1 Teologické myšlení v Egyptě po přelomu letopočtu

Egypt se stal jednou z prvních zemí světa, kde se ujalo rané křesťanství a kde rostly a sílily prvotní křesťanské komunity. Za praotce hlasatele Krista je tam obecně považován svatopisec Marek, který se měl stát prvním biskupem v Alexandrii; do Egypta přesídlil snad již kolem roku 43.⁹ Během prvních staletí našeho letopočtu se stal Egypt křesťanskou zemí, kde mimořádně kvetlo tvůrčí teologické myšlení: v Alexandrii v prvních staletích našeho letopočtu vznikla velmi významná katechetická škola.¹⁰ Alexandrijská katechetická škola existovala prokazatelně již ve 2. století.¹¹ V plodném napětí alexandrijské a antiochijské myšlenkové školy vznikaly vynikající teologické myšlenky, ovšem také mnohá bludná učení: některé spory vyvrcholily na synodách či dokonce na klíčových všeobecných koncilech.¹²

⁶ Srov. HAVELKA, Ondřej. *Náboženský šok: Religiozní otřesy v odlišných náboženstvích a kulturách, mezináboženský dialog a praktická religionistika poutnickou perspektivou*. Praha: Akbar, 2021, 306 s.

⁷ V článku se objevují některé autochtonní termíny a názvy. Tam, kde je to možné, používáme ustálenou českou transkripci. Méně známé termíny ponecháváme v původní verzi.

⁸ Srov. např. monografii věnující se tématu v celém svém rozsahu: PERRY, Paul. *Jesus in Egypt: Discovering the Secrets of Christ's Childhood Years*. New York: Random House Publishing Group, 2005, 277 s.

⁹ Srov. MEINARDUS, Otto Friedrich August. *Two Thousand Years of Coptic Christianity*. New York, Cairo: American University in Cairo Press, 2002, s. 28.

¹⁰ Srov. McDERMOTT, Brian. *Word Become Flesh: Dimensions of Christology*. Collegeville: Liturgical Press, 2017, s. 199–231.

¹¹ Srov. FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 39.

¹² Srov. GABRA, Gawdat – VIVIAN, Tim. *Coptic Monasteries: Egypt's Monastic Art And Architecture*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 61–75.

Mezi významné křesťanské myslitele z této oblasti bezesporu patří Origenes (184–253),¹³ Klement Alexandrijský (150–215)¹⁴ a Atanáš (295–373).¹⁵ Někteří z těchto velikánů byli průkopníky teologie, která do svého myšlení přizvala jazyk a myšlení helénských filozofů, vždyť Alexandrie byla centrem helénského filozofického života.¹⁶ Afrika ovšem dala křesťanskému světu také myslitele, který určil klíčové téma prvních všeobecných koncilů a (nejen) v reakci na jeho učení vzniklo nicejsko-cařihradské vyznání víry – byl jím Arius (250–336), pocházející z oblasti dnešní Libye. V severní Africe se tak zrodil Ariův extrémní subordinacianismus.¹⁷ Teologické pře vyvolané Ariem a jeho následovníky byly řešeny již na prvních dvou velkých koncilech v Niceji (325)¹⁸ a Konstantinopoli (381)¹⁹ a vyhrtotily se na Efezkém concilu v roce 431.²⁰ Pro budoucnost egyptského křesťanství byl ovšem klíčový Chalcedonský concil roku 451.²¹ Concil slovy papeže Lva Velikého učí (na základě Tertuliánových a Augustinových tezí), že Ježíš Kristus je jedna osoba (Božský Syn, Logos) ve dvou přirozenostech – Božské a lidské, nesmíšeně a nerozděleně. Jenomže vlivná větev alexandrijské školy již v té době vyznávala tzv. monofyzitismus (*mono* – jedna, *fýsis* – přirozenost), tedy učení, které velmi zjednodušeně tvrdí, že vtělením Logu Božská přirozenost plně pohltila tu lidskou, a tak Ježíš Kristus byl nositelem pouze Božské přirozenosti.²² Alexandrijská církevní obec výstupy Chalcedonského concilu nepřijala a oddělila se od univerzální církve.²³ Vznikla tak samostatná křesťanská monofyzitská – případně přesněji miafyzitská²⁴ – církev, která dodnes coby koptská pravoslavná církev²⁵ dominuje křesťanským

¹³ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 262–267.

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 261–262.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 287–290.

¹⁶ Srov. FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 40–41.

¹⁷ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 271–282.

¹⁸ Srov. PERCIVAL, Henry. *Canons of the Ecumenical Council of Nicaea I: 325 AD and Other Early Synods*. London: Dalcassian Publishing Company, 2019, 5–33.

¹⁹ Srov. PERCIVAL, Henry. *The Seven Ecumenical Councils*. London: Dalcassian Publishing Company, 2004, s. 79.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 136.

²¹ Srov. tamtéž, s. 107–136.

²² Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 164–178.

²³ Srov. FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 71.

²⁴ Vzhledm k zaměření článku nebudeme detailněji rozvíjet rozdíly mezi eutychnianismem, monofyzitismem a miafyzitismem.

²⁵ Srov. GABRA, Gawdat – VIVIAN, Tim. *Coptic Monasteries: Egypt's Monastic Art And Architecture*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 61–75.

společenstvím v jinak většinově muslimském Egyptě. Aby tento stručný přehled nevyzněl tak, že Afrika plodila zejména heretické a nevyvážené myšlenky, zdůrazním, že zmínění velikáni křesťanského myšlení Tertulián (160–220) a Augustin (354–430),²⁶ kteří nepřímo ovlivnili výstupy Chalcedonského koncilu, byli oba Afričané.²⁷ Nyní je více než zjevné, že Afrika hrála od prvopočátku křesťanství klíčovou úlohu.

A nebyl to pouze Egypt, který byl záhy po zformování nauky christianizován, již koncem 2. stol. se křesťanství významně šířilo v oblasti Kartága. Z této oblasti rovněž pochází vedle již zmíněného Tertuliána také např. sv. Cyprián (210–258)²⁸ a křesťanství se dále z oblasti dnešního Tuniska šířilo na východ do oblasti dnešní Libye i na západ do oblasti dnešního Alžírsko, odkud pochází jeden z největších církevních otců sv. Augustin. V této oblasti vznikaly první latinské teologické texty.

I.2 Šíření křesťanství v tzv. první fázi christianizace

Křesťanství se záhy rozšířilo po celé severní Africe, ovšem nesmíme zapomenout na nilskou cestu, neboť jakmile se křesťanství dostalo do Egypta, začalo pomalu pronikat podél břehů Nilu také jižním směrem. V egyptské poušti se zrodilo křesťanské mnišství: sv. Antonín pocházel z Egypta a je pokládán za otce poustevnictví a mnišství.²⁹ Pouštní otcové působící zejména v Egyptě³⁰ byli zdrojem tzv. starověké africké křesťanské mystiky.³¹ Specifickou tvář pouštního křesťanství dali světu rovněž Tuaregové, kteří křesťanský kříž – zdobený berberskými motivy podle klanů – zavěšený viditelně na krku používali jako vyjádření příslušnosti ke kmeni, klanu a rodině a dodnes – přestože většina Tuaregů později přijala islám – slouží jejich kříž jako ukázka totožnosti. Co je neobvyklé, kříž nahrazuje cestovní pas, neboť Tuaregové jsou chápáni jako obyvatelé Sahary a na jejím území mohou volně cestovat napříč jednotlivými zeměmi, aniž by se je pohraničníci odvážili zastavit (byl jsem toho svědkem na hranici Mali a Nigeru). Stačí jim viditelně zavěšený tuarežský kříž – původní křesťanský symbol.³²

²⁶ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 325–326.

²⁷ Srov. OLUPONA, Jacob K. *African Religions: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 90.

²⁸ Srov. EASTMAN, David L. *Early North African Christianity: Turning Points in the Development of the Church*. Michigan: Baker Academic, 2021, s. 69–98.

²⁹ Srov. ATHANASIUS. *The Life of St. Anthony*. London: Dalcassian Publishing Company, 2019, 56 s.

³⁰ Srov. NIGG, Walter. *Warriors of God*. New York: Alfred A. Knopf, 1959, s. 20.

³¹ Srov. ISICHEI, Elizabeth. *A History of Christianity in Africa*. Lawrenceville: Africa World Press., 1995, s. 27–29.

³² Srov. NORRIS, Harry Thirlwall. *The Tuaregs: Their Islamic Legacy and Its Diffusion in the Sahel*. Warminster: Aris & Phillips, 1975, 234 s.

Zatímco v Egyptě čelili křesťané ve druhém, třetím a ještě i ve čtvrtém století opakovaným pronásledováním např. za císaře Decia nebo Diokleciána,³³ v Aksumské říši se v té době stalo křesťanství oficiálním náboženstvím.³⁴ Není tedy zdaleka pravda, že christianizace oblastí subsaharské Afriky je až plodem novověké misie, tzv. druhé fáze. Naopak, křesťanství se rozšířilo po celém území dnešní Etiopie, Eritrei, Džibutska, ovšem okrajově také Somálska a severní Keni v první apoštolské fázi.

Do tehdejší Núbie se křesťanství nilskou cestou významně rozšířilo ve 4. století – ovšem první hlasatelé Krista tam působili již počátkem 2. století – a záhy se stalo většinovým náboženstvím nubijských království Nobatie (staronubijsky $\mu\iota\gamma\bar{\nu}$, Migin), Makúrie (staronubijsky $\delta\omega\tau\alpha\gamma\omicron$, Dotawo) a Alodia (staronubijsky $\alpha\rho\omicron\gamma\alpha$, Aroua).³⁵ Později zde kvetlo zejména monofyzitské křesťanství. V současném hlavním městě Súdánu Chartúmu je místo, kde se slévá Modrý a Bílý Nil – odtud pokračovalo křesťanství proti proudům obou Nilů různými směry. Modrý Nil dovedl rané křesťanství do Aksumské říše, do oblasti dnešní Etiopie. Křesťanství má v Etiopii velmi dlouhou tradici: vzhledem k novozákonní výpovědi může být křesťanství přítomno v oblasti dnešní Etiopie již od prvních desetiletí jeho existence.³⁶ Ve Skutcích apoštolů čteme, že došlo k pokřtění etiopského hodnostáře, který putoval do Jeruzaléma, aby se zúčastnil bohoslužebných slavností jako vyslanec etiopské královny, a to ještě před obrácením Šavla z Tarsu (Sk 8, 26–40).³⁷

1.3 Ukončení první fáze expanzí islámu

Islámská expanze nedlouho po vzniku islámu v 7. století rychle v severní Africe přepsala náboženskou realitu³⁸ a křesťanství se stalo menšinovým, leč stále přítomným náboženstvím. Na území dnešní Etiopie se ovšem udrželo jako převažující víra až do dnešních dnů (Etiopská pravoslavná církev, od níž se dříve oddělila Eritrejská pravoslavná církev). Severní Afriku velmi rychle po svém vzniku ovládl islám, ovšem při pobřeží Středozemního moře v oblasti dnešní Libye, Tuniska, Alžírsko až po Maroko tvořila křesťanská skupina ještě po několik staletí

³³ Srov. FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 52–54.

³⁴ Srov. PHILLIPSON, D. W. *Ancient Ethiopia: Aksum, Its Antecedents and Successors*. London: British Museum Press, 1998, s. 113–120.

³⁵ Srov. LAJTAR, Adam. Varia Nubica XII–XIX. *The Journal of Juristic Papyrology*, roč. 39, č. 1 (2009), s. 83–119.

³⁶ Srov. EASTMAN, David L. *Early North African Christianity: Turning Points in the Development of the Church*. Michigan: Baker Academic, 2021, s. 5.

³⁷ Srov. GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 479.

³⁸ Srov. HAZEN, Walter. *The Spread of Islam: Inside Islam*. Dayton: Milliken Publishing Company, 2002, s. 4–8.

významnou množinu lidí.³⁹ Dnes je to v zemích Maghrebu jen velmi malá minorita, zatímco komplexní inkulturace křesťanství do koptské kultury zapříčinila setrvání přítomnosti křesťanství v Egyptě také po ovládnutí Egypta islámem. Křesťanství se v první fázi christianizace Afriky v některých oblastech současně Keni dostalo až k rovníku. Dynamika křesťanské a islámské misie byla a stále je poněkud odlišná. Ve prospěch islámské misie v Africe působí např. tradiční africká polygynie.

II. Druhá a současná třetí fáze christianizace Afriky

Druhá velká fáze christianizace Afriky začala v 15. století: spolu s evropskými kolonizátory připlouvali – zprvu jen do pobřežních oblastí – křesťanští misionáři.⁴⁰ Ti později začali pronikat do hloubi Afriky a lze říci, že v odlehlých oblastech, jakými jsou hranice Jižního Súdánu a Etiopie, některé oblasti Středoafričské republiky a Konga tato misie doposud doznívá. Opakovaně jsem v těchto místech pobýval a misii sledoval. – V průběhu pěti set let se křesťanství dostalo do celé subsaharské Afriky, přičemž první úspěšné misie v nitru Afriky proběhly již v 16. století: například v roce 1548 byl pokřtěn král Šonů jménem Monomotapa na území Zimbabwe díky misijní výpravě jezuitů.⁴¹

Dnešním pohledem je bohužel jasné, že Evropané nectili původní obyvatele Afriky jako osoby s nezcizitelnou důstojností Božího obrazu, ale povětšinou je zvěčňovali a redukovali na pracovní sílu, kterou vyváželi za oceán a do Evropy. Evropská arogance se v Africe zabydlela a ve větší míře ji opustila až ve 20. století s osvobozováním jednotlivých zemí. Misionáři se sice snažili vyvažovat tuto extrémní aroganci a okupaci křesťanským přístupem, ovšem rovněž oni přistupovali k Afričanům silně paternalisticky a jejich původní náboženství zhusta označovali za čarodějnictví a tedy de facto satanismus, který je nutno vymýtit.⁴² Na druhé straně označování některých tradičních afrických náboženství za čarodějnictví má pochopitelné základy, jak nyní přiblížím.

II.1 Druhá fáze christianizace Afriky

Když misionáři přišli např. na území dnešního Beninu, setkali se s náboženstvím *vodun*, ve kterém bylo běžné obětování lidí jeho kněžskými ve velmi vysokých počtech. Lidské oběti (typické zejména pro kult královských předků v rámci

³⁹ Srov. PREVOST, Virginie. Les dernières communautés chrétiennes autochtones d'Afrique du Nord. *Revue de l'histoire des religions*, roč. 224, č. 4 (2007), s. 461–483.

⁴⁰ Srov. GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 479.

⁴¹ Srov. MARYKS, Robert A. – MKENDA, Festo. *Encounters between Jesuits and Protestants in Africa*. Leiden, Boston: Brill, 2018, s. 11–30.

⁴² Srov. publikaci odrážející dobový kontext: BOSMAN, Guillaume. *A new and accurate description of the Coast of Guinea*. New York: Barnes and Noble, 1705, 493 s.

vodunu) byly v Beninu zakázány teprve na začátku 20. stol. (!) v rámci silného tlaku katolické církve.⁴³ Například vodunské obřady při pohřbu krále v tzv. daho-mejském období vyžadovaly stovky lidských obětí.⁴⁴ Vedle toho se obětovaly děti: pro zajištění úrody se před zasetím pohřbilo do půdy živé dítě na všech polích, pro zajištění vláhy se do řeky házelo živé novorozeně atd.⁴⁵ Křesťanští misionáři si takové jednání přeložili do svého náboženského programu jako čarodějnictví a dále je znepokojilo, že vodunský zasvěcenec disponoval schopností ovládat mocnou nadpřirozenou sílu či bytost – *vodun* – lokalizovanou často v obrácené hliněné nádobě a přimět ji k jednání.⁴⁶ Bytost má být podle stále platné beninské věrouky v obrácených hliněných či keramických nádobách stále, při rituálech však nádobu opouští a „prochází“ se mezi lidmi, aby si „osedlala“,⁴⁷ mohli bychom říci i „obsedlala“, vyvolené a vstoupila do jejich těl. Misionáři v tom spatřovali obsedlávání lidí nečistými duchy a v jádru *vodunu* identifikovali Satana.

Jistě, některá náboženství se jevila jako čarodějnictví a samo čarodějnictví významně prostupovalo a stále ještě prostupuje tradiční – a rozhodně nejen venkovskou – africkou společnost.⁴⁸ Ovšem existovala a stále existují tradiční africká náboženství jako je *bwiti*, *serer* nebo jorubské náboženství, která nejenže s čarodějnictvím neměla nic společného, ale šlo naopak o tzv. etická náboženství,⁴⁹ kde se kladl velký důraz na obecné blaho, pomoc bližnímu a celoživotní mravní a morální růst. Misionáři ovšem odmítli i tato náboženství, označili je za náboženství dábelská a sochy, amulety a jiné neškodné předměty pálili jako dílo Satanovo.⁵⁰ Na částečnou obhajobu misionářů je třeba dodat, že dnes máme diferencované informace o všech těchto náboženstvích v dostatečném množství a můžeme poctivě rozlišovat, což naši starší bratři ve víře tehdy nedokázali. Nesmíme ale přehlížet celkový velmi arogantní, povýšenecký přístup Evropy jako celku k Africe

⁴³ Srov. MILDNEROVÁ, Kateřina. Náboženství a vodun. Historie a současnost tradičního náboženství v Beninu. *Dingir*, roč. 18, č. 4 (2015), s. 130–134.

⁴⁴ Srov. MILDNEROVÁ, Kateřina. *Pití fetišů. Náboženství a umění vodun v Beninu*. Praha: Malvern, 2012, s. 48–49.

⁴⁵ Srov. MILLER, Norman N. *Encounters with Witchcraft: Field Notes from Africa*. New York: State University of New York Press, 2012, s. 149–174.

⁴⁶ Srov. např. starší práci: BRAND, Roger. *Dynamisme des symboles dans les cultes Vodun*. Paris: Institut d'Ethnologie, 1973, 476 s.

⁴⁷ Srov. MILDNEROVÁ, Kateřina. *Pití fetišů. Náboženství a umění vodun v Beninu*. Praha: Malvern, 2012, s. 32.

⁴⁸ Srov. GESCHIERE, Peter. *The Modernity of Witchcraft: Politics and the Occult in Postcolonial Africa*. Charlottesville: University of Virginia Press, 1997, s. 13.

⁴⁹ Srov. OLUPONA, Jacob K. – REY, Terry. *Òrìṣà Devotion as World Religion: The Globalization of Yorùbá Religious Culture*. Madison: University of Wisconsin Press, 2008, s. 35.

⁵⁰ Srov. HAVELKA, Ondřej. Synkretismus katolického křesťanství a západoafrického vodunu z teologicko-etické perspektivy. *Studia Theologica*, roč. 23, č. 3 (2021), s. 149–174.

a poučit se z něho. Afričtí křesťané dnes hovoří o pošlapání jejich historie bílými misionáři (samozřejmě i mezi bílými misionáři bylo mnoho světlých výjimek jako Foucauld, Lavigerie, Comboni a další)⁵¹ a potřebě postavit se čelem těmto kulturním a náboženským přešlapům. Z této iniciativy také vznikla tzv. africká teologie,⁵² ke které se níže dostanu.

II.2 Současná třetí fáze christianizace Afriky

Jak již bylo řečeno, s tímto doznívajícím typem misíí druhé fáze jsem se při svých etnografických pobytech v Africe setkal ve velmi odlehlých místech, např. u surmických etnik na hranici Jižního Súdánu a Etiopie nebo u pygmejských etnik ve Středoafričské republice a Kongu, kde stále doznívá. Tito lidé žijící v těžko dostupných odlehlých oblastech jsou často doposud negramotní a neměli možnost setkat se s evangeliem. Misionáři k nim ještě dnes přistupují často bez respektu k jejich kultuře a náboženství. Podle mého soudu je takové jednání dále neudržitelné, což potvrzuje změna misijní metody v rozvinutějších oblastech Afriky, které výrazně posunuly moderní komunikační technologie a rozvoj vzdělanosti. Paternalistický přístup nyní nahrazuje přístup partnerský založený na respektu k alteritě a spíše doprovázení a dobře adresované nabídce po saturování smyslu.⁵³

Po pádu kolonizačních nadvlád evropských dobyvatelů přišla ve 20. století vlna zájmu o původní africká náboženství, jež byla později následována další velkou fází christianizace, kterou nazývám třetí christianizační fází v Africe. Zatímco o první fázi můžeme hovořit jako o fázi apoštolské, druhou fází bychom měli nazývat fází paternalistickou, třetí fází na základě změny metody v přístupu k adresátovi evangelizace můžeme nazvat partnerskou. Domnívám se, že současná třetí fáze má principiálně mnohem blíže k oné první apoštolské fázi.⁵⁴ Rovněž je třeba dodat, že některá misijní hnutí přicházela s potřebou proměny způsobu misie již v 19. století (např. Misionáři komboniáni Srdce Ježíšova; Misionáři Afriky, tzv. Bílí otcové a další).

II.3 Souhrnné výsledky: statistika

Na základě statistik a aktuálních výzkumů tvořili křesťané různých denominací v posledních letech (uváděné statistiky jsou z let 2018 až 2022) přibližně 49% africké populace. Druhé nejrozšířenější náboženství v Africe – islám –, zazname-

⁵¹ Srov. GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 482.

⁵² Srov. FRETHEIM, Sara J. *Kwame Bediako and African Christian Scholarship: Emerging Religious Discourse in Twentieth-Century Ghana*. Eugene, Oregon: Cascade Books, 2018, s. 33–45.

⁵³ Vycházím ze své letité zkušenosti v Africe a rovněž z průzkumů svých informantů.

⁵⁴ Sami Afričané, a to i vlivní afričtí teologové, si dnes stěžují na nevhodný přístup nejen evropských kolonizátorů, ale také evropských misionářů.

nalo 42% africké populace.⁵⁵ V subsaharské Africe křesťanství vyznává téměř 60% populace.⁵⁶ V Africe podle těchto statistik žilo v roce 2018 přibližně 631 milionů křesťanů, což je nejvyšší počet ze všech světových kontinentů.⁵⁷ Aktuální studie z roku 2021 uvádí množinu křesťanů v Africe v počtu 685 milionů lidí s tím, že v roce 2025 se očekává až 760 milionů.⁵⁸

Z tohoto počtu je nyní (2022) největší množina římských katolíků, přibližně 158 milionů věřících.⁵⁹ K pravoslaví se hlásí přibližně 52 milionů lidí v Africe, z toho 37 milionů věřících má etiopská ortodoxní církev, 10 milionů koptská ortodoxní církev, téměř 3 miliony řecká ortodoxní církev a 2 miliony eritrejská ortodoxní církev. Protestantské církve hlásí dohromady 409 milionů věřících, kteří se ovšem dělí do mnoha církví.⁶⁰ Není v možnostech článku všechny tyto církve vyjmenovat, proto jen doplním, že nejpočetnější z nich je nigerijská anglikánská církev s dvaceti miliony věřících. Po anglikánských církvích statistiky v počtu věřících uvádí luteránské církve, metodistické církve, kalvinistické církve, baptistické církve, všechny v mnoha místních podobách. Polovina protestantů se hlásí k některé z letničních církví (pentekostalismus). Menší množiny křesťanů mají potom mnohé původní africké církve, jako je např. Sionská křesťanská církev s patnácti miliony věřících, Věčný posvátný řád cherubínů a serafínů s deseti miliony a řada dalších.⁶¹ Mimořádné množství rozličných církví rovněž nenapomáhá mezináboženskému dialogu.

Počty věřících podle sčítání obyvatel je ovšem v subsaharské Africe třeba brát jen velmi orientačně. Můžeme to ilustrovat na příkladu afrického čarodějnictví, které je v západní a střední Africe široce rozšířené a má velký společenský dopad.⁶² Patrně by nám připadalo pochopitelné, že čarodějnictví se daří v např. Beninu, kde se přibližně 20% obyvatel hlásí k tradičnímu náboženství *vodun* (a ve vědeckých kruzích se o propojování čarodějnictví a vodunu dlouhodobě hovoří),⁶³ ale méně

⁵⁵ Srov. *Encyclopædia Britannica*. London: Encyclopædia Britannica, 2003, s. 306.

⁵⁶ Srov. ROSS, Kenneth R. *Christianity in Sub-Saharan Africa*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017, s. 3–6.

⁵⁷ Srov. JOHNSON, Todd M. – ZURLO, Gina A. – HICKMAN, Albert W. – CROSSING, Peter F. Christianity 2018: More African Christians and Counting Martyrs. *International Bulletin of Mission Research*, roč. 42, č. 1 (2017), s. 20–28.

⁵⁸ Srov. Status of Global Christianity, 2021, in the Context of 1900–2050. Dostupné on-line: Status-of-Global-Christianity-2021.pdf (gordonconwell.edu)

⁵⁹ Srov. *Encyclopædia Britannica*. London: Encyclopædia Britannica, 2003, s. 306.

⁶⁰ Srov. JOHNSON, Todd M. – ZURLO, Gina A. – HICKMAN, Albert W. – CROSSING, Peter F. Christianity 2018: More African Christians and Counting Martyrs. *International Bulletin of Mission Research*, roč. 42, č. 1 (2017), s. 20–28.

⁶¹ Srov. *Encyclopædia Britannica*. London: Encyclopædia Britannica, 2003, s. 306.

⁶² Srov. FALEN, Douglas J. *African Science: Witchcraft, Vodun, and Healing in Southern Benin*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2018, s. 26.

⁶³ Srov. tamtéž, s. 26.

pochopitelná je pro nás skutečnost, že čarodějnictví se velmi daří a má mocný společenský impakt v zemích jako je Senegal⁶⁴ nebo Tanzanie,⁶⁵ kde se podle statistik 100% obyvatel formálně hlásí ke křesťanství a islámu.⁶⁶ Navíc prosperujících čarodějů je v těchto zemích tolik, že tam prosperují rovněž tzv. vyhledávací čarodějů.⁶⁷ Konkrétně v Senegalu se 95,9% obyvatel oficiálně hlásí k islámu a zbylá 4,1% ke křesťanství, a přesto je právě v Senegalu čarodějnictví masivně rozšířené a zabíjení související s čarodějnictvím je tam velmi často vyšetřováno.⁶⁸⁶⁹ Vedle toho zde stále existuje několik původních tradičních náboženství a kultů s kněžími, chrámy (výstižnější je však slovo domky), slavnostmi a samozřejmě věřícími. Ti se většinou při sčítání obyvatel přihlásí k islámu či křesťanství, ale spolu s jedním z monoteismů vyznávají další náboženství nebo jejich synkretismus. Totéž lze pozorovat v Malawi,⁷⁰ ve Středoafričké republice, Ugandě⁷¹ a bylo by možné dlouze pokračovat. Synkretismy se zatím jednoduše nepropisují do sčítání obyvatel, neboť na ně v dotaznících není pamatováno. Například v Gabonu je možné oficiálně se přihlásit ke katolickému křesťanství nebo k *bwiti*, ovšem statistika prozatím nezná možnost přihlásit se k oběma těmto náboženstvím současně, což je podle mého výzkumu běžný postoj nemalé množiny věřících, nebo k jejich synkretismu, který je v Gabonu masově rozšířen.⁷² Přístup Afričanů k náboženstvím je velmi kreativní, což ovšem prozatím statistiky nereflektují. Proto je třeba konečná čísla výzkumů vnímat spíše orientačně. Statistiky jednoduše nereflektují bohatství afrického náboženského života.

⁶⁴ Srov. SCHAFFER, Matthew. *Djinns, Stars and Warriors: Mandinka Legends from Pakao, Senegal*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2021, s. 181–212.

⁶⁵ Srov. ABRAHAMS, R. G. *Witchcraft in Contemporary Tanzania*. Cambridge: African Studies Centre, University of Cambridge, 1994, 93 s.

⁶⁶ Srov. MIDDLETON, John – WINTER, E. H. *Witchcraft and Sorcery in East Africa*. London: Routledge, 2013, 314 s.

⁶⁷ Srov. MILLER, Norman N. *Encounters with Witchcraft: Field Notes from Africa*. New York: State University of New York Press, 2012, s. 99–116.

⁶⁸ Srov. SCHAFFER, Matthew. *Djinns, Stars and Warriors: Mandinka Legends from Pakao, Senegal*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2021, s. 181–212.

⁶⁹ Srov. NEVINS, Debbie – BERG, Elizabeth – WAN, Ruth. *Senegal*. New York: Cavendish Square Publishing, 2018, s. 88.

⁷⁰ Srov. CHIMENYA, Austin Elias. *Witchcraft Beliefs and Fears in Malawi*. Alice: University of Fort Hare, 2015, 328 s.

⁷¹ Srov. MIDDLETON, John – WINTER, E. H. *Witchcraft and Sorcery in East Africa*. London: Routledge, 2013, 314 s.

⁷² Srov. MBITI, John S. *An Introduction to African Religion*. Portsmouth, London: Heinemann Educational Books, 1991, s. 15.

III. Africké křesťanství

Zatímco první apoštolská fáze christianizace Afriky pokryla zejména – i když nikoli výlučně – saharskou část Afriky, druhá a třetí fáze se týká téměř výlučně subsaharské Afriky.⁷³ Afričané v subsaharské Africe odedávna zdůrazňovali ty prvky křesťanské víry, které bylo možné uvádět v soulad s jejich původní vírou, a tedy v různých oblastech různé. Začaly tak vznikat unikátní synkretismy křesťanství a původních náboženství, ale také nové ryze křesťanské církve, které lépe odpovídaly potřebám afrických věřících a kterým Afričané mnohdy více důvěřovali.⁷⁴

III.1 Původní africké církve

Vedle v zásadě nekonfliktních nových afrických církví se také zrodily africké křesťanské církve s vyhocenějšími postoji, které hlásaly, že Bůh by k Afričanům jistě neposlal bílé kazatele, kteří jim nerozumí, a tak byly ke katolickému i protestantskému křesťanství velmi podezřívavé. Tak byl například v roce 1921 v Belgickém Kongu (dnes Demokratická republika Kongo) založen kimbanguismus – nové křesťanství vyznávané věřícími Církve Ježíše Krista na Zemi.⁷⁵ Tito křesťané vyznávají, že skutečný Ježíš byl černé pleti,⁷⁶ neboť Ježíš bílé pleti by nebyl určen jim.

Dalším příkladem vymezující se nové africké křesťanské církve je např. beninská Nebeská církev Kristova, která pokládá katolické křesťanství v Beninu za synkretismus křesťanství a vodunu, a z jejího pohledu za obcování katolíků s čarodějnictvím, proti čemuž se ostře vymezuje. Nebeskou církev Kristovu založil 29. září 1947 pan Samuel Bilewu Joseph Oshoffa v Beninu.⁷⁷ Oshoffa měl mít Božské zjevení, po němž se cítil být povolán k uzdravování nemocných, ožívování mrtvých, modlitbě a konečně k založení nového křesťanského společenství. Jmenoval se prorokem, reverendem, pastorem a zakladatelem Nebeské církve Kristovy, která byla v roce 1965 uznána a schválena jako oficiální.⁷⁸ Nebeská církev Kristova se proti synkretismu katolického křesťanství a vodunu ostře vymezila a striktně svým

⁷³ Srov. OLUPONA, Jacob K. *African Religions: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 105–107.

⁷⁴ Více o Nebeské církvi Kristově a událostech jejího založení srov. např. PATRIDGE, Christopher. *New Religions: A Guide: New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*. New York: Oxford University Press, 2004, s. 61–65.

⁷⁵ Srov. NZONGOLA-NTALAJA, Georges. *The Congo from Leopold to Kabila : A People's History*. London: Zed Books, 2013, s. 48–49.

⁷⁶ Srov. MAZRUI, Ali A. Religion and Political Culture in Africa. *Journal of the American Academy of Religion*, roč. 53, č. 4 (1985), s. 817–839.

⁷⁷ Srov. PATRIDGE, Christopher. *New Religions: A Guide: New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*. New York: Oxford University Press, 2004, s. 61–65.

⁷⁸ Pro bližší studium Nebeské církve Kristovy srov. ADOGAME, Afeosemimo U. *Celestial Church of Christ: The Politics of Cultural Identity in a West African Prophetic-charismatic Movement*. Bern: Peter Lang Publishing, 1999, 251 s.

stoupencům zakazuje účast na jakékoli formě modlářství, fetišismu, obřadech či rituálech spjatých s vodunem. Oshoffa byl přesvědčen, že je povolán na misi v boji proti Satanovi, vodunským zasvěcencům a ostatním silám zla, které působí na tomto světě a v západní Africe právě skrze vodun – z jeho pohledu – zvláště intenzivně. Nebeská církev Kristova neuznává beninské katolické křesťanství za skutečné křesťanství, ale za heretický synkretismus.⁷⁹

III.2 Africká teologie

Pro specifikum afrického křesťanství se rovněž zrodila africká křesťanská teologie⁸⁰ jako samostatná disciplína.⁸¹ Vznikla v polovině 20. stol jako reakce afrických křesťanských teologů na koloniálně misionářský přístup k Afričanům a jejich původním náboženstvím, který se Afričanům pochopitelně zpětně vůbec nezamlouvá.⁸² Toto hnutí fakticky znamenalo většinový konec druhé velké fáze christianizace Afriky paternalistickým kolonizačním způsobem. Díky moderním komunikačním možnostem a výraznému vzestupu vzdělanosti v Africe taktovku přebírá současná třetí fáze christianizace, kterou nazývám partnerskou. Omluva za označování všeho původního afrického náboženství jako náboženství ďábelského je po mém soudu na místě. – Jistě ale musíme poctivě rozlišovat: dnes víme, že mnohá náboženství např. *bwiti*, *serer*, jorubské náboženství a další jsou tzv. etická náboženství s velkými mravními a morálními nároky na věřící.⁸³ Nelze se tvářit, že jejich označení za dílo Satanovo evropskými misionáři je zapomenuto. Na straně druhé platí, že čarodějnictví v Africe existovalo a stále existuje a některá náboženství jej mají ve svém středu, např. nigerijské *juju*.⁸⁴ Jiná náboženství, jako beninský *vodun*, pracují se stejnými okultními silami jako čarodějnictví. Tato fakta rovněž nelze podceňovat. Rozhodně platí, že náboženská realita v Africe je komplexní a nelze ji banalizovat černobílými zkratkami.

⁷⁹ Srov. PATRIDGE, Christopher. *New Religions: A Guide: New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*. New York: Oxford University Press, 2004, s. 61–65.

⁸⁰ Srov. GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 478–497.

⁸¹ Srov. FRETHEIM, Sara J. *Kwame Bediako and African Christian Scholarship: Emerging Religious Discourse in Twentieth-Century Ghana*. Eugene, Oregon: Cascade Books, 2018, s. 33–45.

⁸² Afričtí teologové hovoří v souvislosti se zrodem africké teologie o třech bodech obratu v církevních dějinách: 1. obrat na apoštolském sněmu v Jeruzalémě, který církev vyslal rovněž k pohanům, 2. obrat evangelizace „barbarů“ po pádu Římské říše, 3. zhroutilí koloniálního systému, o němž se církev opírala od doby zámožských objevů v 15. století.

⁸³ Srov. FERNANDEZ, J. W. *Bwiti: An Ethnography of the Religious Imagination in Africa*. Princeton: Princeton University Press, 2019, s. 470–489.

⁸⁴ Srov. NOBLITT, J. R. – PERSKIN, P. S. *Cult and Ritual Abuse*. Santa Barbara: Greenwood Publishing Group, 2000, s. 98.

Africká teologie dnes stojí na učení prvních nezávislých afrických církví konce 19. a začátku 20. století a formuje křesťanství africkým způsobem myšlení a života. Za centrum africké teologie byla na počátku tohoto myšlenkového hnutí považována katolická teologická fakulta univerzity Lovanium v konžské Kinshase. V roce 1968 se tam odehrálo Kolokvium o africké teologii.⁸⁵ Ostré kritice byl podroben koloniální diskurz, který likviduje jazyky a kultury, zatímco skutečně křesťanský diskurz má být letniční a vyjadřovat se ve všech jazycích a kulturách.⁸⁶ Zdůrazňuje se například, že evropská interpretace teologických témat pomocí aparátu řecké filosofie naprosto neznamená, že tak musí postupovat africká interpretace, která má nezczitelné právo ctít interpretační aparát své, například bantuské filozofie, ale i mnohých dalších. Významnými podněty africké teologie se staly: teologie adaptace (první pokročilejší podoba africké teologie až do II. vatikánského koncilu), andrický pól africké teologie (andrický pól afrického teologického diskurzu představuje specificky africký pohled na život, víru, moudrost a přijetí víry tímto pohledem) a africká teologie osvobození (jihoafrická černá teologie⁸⁷ a další směry).⁸⁸ Africká teologie nijak nemění Boží zjevení (teický pól), ovšem interpretuje jej a přijímá jej specificky africkým způsobem (andrický pól). Mezi nejvýznamnější myslitele africké teologie patří Charles Nyamiti, Bolaji Idowu, John Mbiti nebo Kwesi Dickson. Tito myslitelé akcentují vztah křesťanství k vybraným tradičním náboženstvím. Význačnými biblisty v rámci africké teologie jsou Lamin Sanneh nebo také Kwame Bediako. Bediako a s ním také John Pobee jsou průkopníky africké christologie vystavěné v souladu s kultem předků. Z hlediska genderové rovnosti také není nezajímavé, že již v roce 1989 vzniklo v Africe společenství Circle of Concerned African Women Theologians.⁸⁹

III.3 Vybrané synkretismy

V Africe jsou běžným jevem synkretismy původních náboženství a importovaných monoteismů, zejména islámu a křesťanství.⁹⁰ Hovoří se o skutečnosti, že mnozí

⁸⁵ Srov. GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 480.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 485.

⁸⁷ Za nejvýznamnější dílo jihoafrické teologie osvobození je považována kniha *Výkřik afrického člověka*. Srov. ELA, Jean-Marc. *Cri de l'homme Africain*. Paris: ELH, 1980, 173 s. V této době je také rozlišována africká teologie (etnografický přístup) a černá teologie (antropologický přístup) s odlišnými metodologickými přístupy.

⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 478–498.

⁸⁹ Srov. PEMBERTON, Carrie. *Circle Thinking: African Women Theologians in Dialogue with the West*. Leiden: Brill, 2003, s. 6.

⁹⁰ Srov. MBITI, John S. *An Introduction to African Religion*. Portsmouth, London: Heinemann Educational Books, 1991, s. 15.

Afričané sice přijali importovaná náboženství, ovšem neopustili původní víru,⁹¹ a vznikly tak náboženské synkretismy i unikátní kulturní tradice v rozličných podobách.⁹² Není v rozsahových možnostech článku věnovat se všem synkretismům křesťanství a původních afrických náboženství, ba dokonce je nelze všechny být jen vyjmenovat. Přesto by článek věnující se africkému křesťanství nemohl být kompletní, pokud by nebyly velmi stručně představeny alespoň některé vybrané synkretismy. Z rozsáhlé palety jsem vybral tři synkretismy, které jsem měl možnost na místě studovat a po nějakou dobu sledovat.

Synkretismus *bwiti* a katolického křesťanství v Gabonu

V africkém Gabonu praktikují lidé – včetně mnohých tamějších katolických křesťanů – tradiční náboženské rituály *bwiti*⁹³ založené na konzumaci kořene keře *iboga* se silně psychedelickými účinky.⁹⁴ Komplexní náboženský systém *bwiti* s dlouhou tradicí je vzhledem k okolním původním africkým náboženstvím a kultům unikátní – jde výhradně o sebepoznání, duchovní vhléd do podstaty skutečnosti, odhalení duchovního závoje, setkání se se sebou samým v nejnuitnější smyslu slova. Duchovní směr *bwiti* nemá sumu nauky, která by se předávala, vyučovala, ale má iniciační a postupové rituály, při kterých se dosahuje změny vědomí a vhlédnutí do podstaty skutečnosti. Člověk se otevírá vizím a přijímá pochopení reality; neučí se, ale nahlíží.⁹⁵

Náboženství *bwiti* je jedním z oficiálních náboženství v Gabonu, ovšem v praxi je velmi často věřícími vyznáváno spolu s katolickým křesťanstvím nebo v synkretizované podobě s katolickým křesťanstvím.⁹⁶ Teologie *bwiti* a katolického křesťanství si výrazněji nekonkurují, neboť v *bwiti* jde výhradně o sebepoznání a hluboký vhléd do podstaty reality. Samo *bwiti* se příliš nezabývá Bohem ani božstvy, přesto se ale traduje, že Bůh stvořitel *Zame ye Mebege* daroval lidem *ibogu*.⁹⁷ Identifikace původních bohů a božstev s jednou z křesťansky nahlížených osob Trojice – typicky s Bohem Otcem – je v afrických synkretismech běžná. Trojiční monoteismus je tradičním polyteistickým náboženstvím blíže než striktní jedno

⁹¹ Srov. GOTTLIEB, Roger S. *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*. New York, Oxford University Press, 2006, s. 266.

⁹² Srov. RIGGS, Thomas. *Worldmark Encyclopedia of Religious Practices*. Detroit: Thomson Gale, 2006, s. 1–2.

⁹³ Srov. ASANTE, Molefi Kete – MAZAMA, Ama. *Encyclopedia of African Religion*. Los Angeles, London: SAGE, 2009, s. 309.

⁹⁴ Srov. FERNANDEZ, J. W. *Bwiti: An Ethnography of the Religious Imagination in Africa*. Princeton: Princeton University Press, 2019, s. 470–489.

⁹⁵ Srov. *tamtéž*, s. 470–489.

⁹⁶ Srov. *tamtéž*, s. 369.

⁹⁷ Srov. PRATT, Christina. *An Encyclopedia of Shamanism Volume 1*. New York: The Rosen Publishing Group, 2007, s. 75.

osobový monoteismus vyznáváný islámem. To ovšem Afričanům v islamizovaných oblastech nijak nebrání ve vyznávání dvou odlišných náboženství nebo jejich synkretismu.⁹⁸ Iniciační rituál *bwiti*, kterého se účastní rovněž vyznavači synkretismu, probíhá několik dní (podle oblasti 3 až 7) a přijímá se při něm velké množství psychoaktivní *ibogy*.

Synkretismus staví na katolické teologii, v níž lze rozeznávat jisté tendence k latentnímu subordinacionismu,⁹⁹ kdy je bohočlověk Ježíš Kristus chápán jako prostředník mezi nedostupným Bohem Otcem a lidmi, přičemž je jistým – snad i ne zcela zamýšleným – způsobem vzhledem k Bohu Otci umenšován. Rozhodně však gabonští vyznavači synkretismu katolického křesťanství nechápou Krista extrémním způsobem až ariánského typu jako stvořeného prostředníka, což by nakonec bylo v přímém rozporu s katolickou naukou. Nikoli, onen implicitní subordinacionismus je spíše jemnějšího, origenovského typu.¹⁰⁰¹⁰¹ Ježíš Kristus je vyznavači synkretismu chápán jako pravý Bůh a pravý člověk, ovšem v jisté blíže nespecifikované podobě je podřízen Bohu Otci a nedosahuje zcela totožné velikosti. Nutno doplnit, že subtilní patristické teologické pře, jak je známe a stále s oblibou reflektujeme v našem katolickém prostředí, nejsou v gabonském katolickém prostředí tématem. Rozhodně bych gabonské katolické křesťanství se svými specifickými důrazy a tématy nepodezříval z žádné hereze. Křesťané v Gabonu spíše zdůrazňují, že Bůh je láska (1 Jan 4,8)¹⁰² a to by se mělo propisovat do křesťanského života.

Synkretismus jorubského náboženství a katolického křesťanství v Nigérii

V Nigérii existuje vitální náboženská tradice – jorubské náboženství.¹⁰³ Věřící Jorubové vypovídají, že každodenní život spočívá ve správné rovnováze *ori*,¹⁰⁴ což doslovně znamená hlava, ovšem význam je spíše duše, respektive její část, která je spjatá s osudem jedince. Tento unikátní osud každého člověka je nazýván

⁹⁸ Srov. MBITI, John S. *An Introduction to African Religion*. Portsmouth, London: Heinemann Educational Books, 1991, s. 15.

⁹⁹ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 147–153.

¹⁰⁰ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 264.

¹⁰¹ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 145.

¹⁰² Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *I řekl Bůh. Trinitární teologie stvoření*. Praha: Karolinum, 2019, s. 133.

¹⁰³ Srov. ASANTE, Molefi Kete – MAZAMA, Ama. *Encyclopedia of African Religion*. Los Angeles, London: SAGE, 2009, s. 245–247.

¹⁰⁴ Srov. LAWSON, Thomas E. *Náboženství Afriky. Tradice v proměnách*. Praha: Prostor, 1999, s. 86.

àyànmó.¹⁰⁵ Každý člověk by měl hledat svůj osud, snažit se být s ním v souladu, dosahovat dokonalosti, dělat dobré a prospěšné věci.¹⁰⁶ Duchovní vědomí člověka musí růst, aby bylo nakonec schopno spojit se v okamžiku smrti s nejvyšším Bohem *Olodumarem*¹⁰⁷ a stát se jedním. Posilování duchovního vědomí se děje pomocí *iwapeḷe*, meditativní recitace a niterné úcty spojené s modlitbou k orišům a nejvyššímu Bohu. Zlepšování vlastního charakteru patří k základní esenci jorubské náboženské praxe.¹⁰⁸ Snad i proto lze jorubské náboženství považovat za jedno z tzv. etických náboženství, a proto nepřekvapuje, že je snadno synkretizovatelné s křesťanstvím a islámem, neboť ve všech těchto náboženstvích je mimo jiné kladen důraz na morálně dobré a mravně správné jednání.¹⁰⁹ Jorubské náboženství je tolerantní k odlišným tradicím, a jakožto etické náboženství, které vyzývá k mravnímu a morálnímu růstu a zdokonalování, poměrně snadno přijímá dobré etické imperativy z dalších náboženství.

Mnoho středoafričských tradičních náboženství vyznává, že nejvyšší Bůh stvořitel (např. *Olodumar* v jorubském náboženství nebo *Nana Buluku ve vodunu*)¹¹⁰ je pro člověka nedostupný a nelze s ním komunikovat jinak, než skrze prostředníka. V synkretismu jorubského náboženství a křesťanství je *Olodumar* chápán jako Bůh Otec, pro věřící synkretismu jorubského náboženství a islámu je *Olodumar* jediný Bůh. *Olodumar* (nebo též *Olurun*)¹¹¹ je Bůh vzdálený, nekomunikuje s lidmi přímo, protože mu nejsou zasvěceny žádné svatyně či rituály. Komunikace mezi Bohem *Olodumarem* a lidmi náleží prostředníkům.¹¹² Z ryze křesťanských pozic taková koncepce (zcela nedostupného Boha Otce, který stvořil svět a poté se vzdálil a není nijak přítomen, čímž vystává potřeba prostředníka, jenž ale nedosahuje velikosti Boha Otce) sice může zavánět některou z mnoha forem subordinacionismu,¹¹³ ovšem to věřící příliš nereflektují. Spíše si všímají Ježíšova prostřednictví v Písmu (1 Kor 8,6; Kol 1,15–20; Ef 1,3–14) a takové chápání prostřednictví je teologicky

¹⁰⁵ Srov. OLUPONA, Jacob K. – REY, Terry. *Òrìṣà Devotion as World Religion: The Globalization of Yorùbá Religious Culture*. Madison: University of Wisconsin Press, 2008, s. 35.

¹⁰⁶ Srov. RETTOVÁ, Alena. *Africká filosofie: dějiny, trendy, problémy*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2001, s. 144–148.

¹⁰⁷ Srov. LAWSON, Thomas E. *Náboženství Afriky. Tradice v proměnách*. Praha: Prostor, 1999, s. 75.

¹⁰⁸ Srov. OLUPONA, Jacob K. – REY, Terry. *Òrìṣà Devotion as World Religion: The Globalization of Yorùbá Religious Culture*. Madison: University of Wisconsin Press, 2008, s. 35.

¹⁰⁹ Srov. HAVELKA, Ondřej. Synkretismus katolického křesťanství a západoafričského vodunu z teologicko-etické perspektivy. *Studia Theologica*, roč. 23, č. 3 (2021), s. 149–174.

¹¹⁰ Srov. tamtéž, s. 149–174.

¹¹¹ Srov. LAWSON, Thomas E. *Náboženství Afriky. Tradice v proměnách*. Praha: Prostor, 1999, s. 75.

¹¹² Poznatek vyplývá z konsenzu dotazovaných.

¹¹³ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, 147–153.

zcela legitimní.¹¹⁴ Při rozhovorech s věřícími Joruby jsem zaznamenal také verzi, kdy jsou jména *Olodumar*, *Olorun* a *Ologi* třemi tvářemi nebo projevy jednoho Boha. Zde je cítit inspirace křesťanskou misíí v Nigérii a importem myšlenky Troj-jediného Boha – v tomto případě v modalistické (nebo též sabelianistické) verzi¹¹⁵ –, ovšem vzhledem k absenci předkřesťanské náboženské literatury jorubského původu nelze jednoznačně verifikovat ani falzifikovat původnost této myšlenky. Zatímco v náboženství *bwiti* nefigurují žádní bohové a teologie synkretismu se zdá být nekonfliktní, u synkretismu křesťanství a jorubského náboženství je situace složitější. Jorubské náboženství je sice etickým náboženstvím, ovšem vyznává množství bohů a těchto bohů se nevzdávají ani vyznavači synkretismu.

Synkretismus vodunu a katolického křesťanství v africkém Beninu

Katoličtí misionáři, kteří se dostali do Beninu v začátcích evropské kolonizace Afriky, viděli na základě věštění¹¹⁶ a četných lidských obětí v elementárních základech *vodunu* působení zlého, pokušitele, otce lži, tedy Satana (Mt 4,1–12). Vodunský zasvěcenec podle tohoto přístupu k problematice vědomě a záměrně spolupracuje se zlem, respektive se zlým, s jeho pomocí působí zlo směřované proti nepříteli. Jak je tedy možná nebo alespoň myslitelná synkreze křesťanství a vodunu? Jak je možné spřátelit trojiční monoteismus s polyteismem?¹¹⁷ Jak je možné sjednotit náboženství založené na následování Krista, dvojím přikázání lásky a radikálním odpuštěním všem bez výjimky s kultem, v němž si zájemce u zasvěcence objednáva neštěstí či smrt pro svého bližního, skrze toho, který bojuje proti spáse člověka, skrze Satana?

Jádrem problematiky je skutečnost, že lidé v západní Africe *vodun*¹¹⁸ *chápu jinak, než jak jej nahlížíme my, evropští katoličtí křesťané*. *Vodun* je v západní Africe natolik součástí kulturně-náboženské tradice lidí, že se mnohým zdá, že jej zkrátka nelze ze života vyčlenit. Pro mnohé lidi v západní Africe je *vodun* bytostnou součástí kulturně-náboženského programu, kterým čtou realitu, a jako takový

¹¹⁴ Srov. MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 179–180.

¹¹⁵ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 236–240.

¹¹⁶ Srov. ASANTE, Molefi Kete – MAZAMA, Ama. *Encyclopedia of African Religion*. Los Angeles, London: SAGE, 2009, s. 257.

¹¹⁷ Různé formy vodunu v Beninu a okolních zemích západní Afriky vyznávají existenci mnoha božstev a duchů. Jedna z forem beninského vodunu rozlišuje nejvyšší bohyni a mnohá další podřízená božstva a jim podřízené duchy, s nimiž komunikuje zasvěcenec, a stává se tak prostředníkem (médiem) komunikace mezi světem lidí a duchů.

¹¹⁸ Srov. OLUPONA, Jacob K. *African Religions: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 85.

je také pevnou součástí, lépe řečeno přímo nosným pilířem tamějších mravů. Odpověď na základní otázky lidského života pro tyto domorodce není křesťanství na jedné straně, nebo *vodun* na straně druhé. *Vodun* chápou jako fakt a součást své identity. Do tohoto výchozího zadání z vnějšku přichází křesťanství s nabídkou spásy. Věřící, který se rozhodne křesťanské poselství přijmout, přijímá křesťanská východiska a logicky je nastavuje na svůj dosavadní život, na své chápání reality, na svůj program, jímž čte svět kolem sebe. To, co se nám zdá být v ostrém rozporu, jemu v rozporu nepřipadá.¹¹⁹

Závěr

Africké křesťanství je nedílnou součástí křesťanství světového – od samého počátku existence křesťanství jej Afrika spoluutváří. Počtem křesťanů je Afrika v mezikontinentálním srovnání na vedoucí pozici. Kromě specifického teologického pohledu a různých akcentů dala Afrika světu také nové křesťanské církve a mnohé unikátní křesťanské synkretismy, z nichž některé jsou v souladu s křesťanskou naukou, ovšem mnohé jsou na hraně nebo explicitně za hranou pravověří. Náboženský život v Africe je velmi pestrý a složitý. Příběh afrického křesťanství se může pochlubit dvěma tisíciletími své existence a na rozdíl od Evropy nebrzdí, ale naopak zrychluje a dále se probarvuje.

V současné době jsme svědky třetí fáze christianizace Afriky, fáze, kterou můžeme nazvat partnerskou v kontrastu s druhou paternalistickou fází. Ona partnerská třetí fáze má v mnohém blíže první fázi, kterou můžeme nazývat apoštolskou. Misie má mimořádný úspěch a počty křesťanů v Africe se každým rokem zvyšují o miliony nových věřících. Pokud se hovoří o krizi křesťanství v Evropě, v Africe je situace zcela opačná. Na straně druhé nelze přehlížet, že v některých oblastech Afriky se křesťanství přizpůsobuje místním kulturně-náboženským kontextům často až příliš silně a jistě jsou místa a situace, kdy již vystupuje z linie apoštolské tradice a z mezí pravověří. I proto bude zajímavé a potřebné dále sledovat vývoj a realitu afrického křesťanství.

¹¹⁹ Srov. HAVELKA, Ondřej. Synkretismus katolického křesťanství a západoafrického vodunu z teologicko-etické perspektivy. *Studia Theologica*, roč. 23, č. 3 (2021), s. 149–174.